

از سری مباحث فقه کاربردی

تأملی در مکتب اصولی شیخ انصاری^(ره)

نقدی بر ساختار علم اصول
نقدی بر نحوه ورود و خروج مسائل
نقدی بر کیفیت استظهارات شیخ^(ره)
بازگشت به افساد باب علم و عملی
ارائه روش‌هایی نو برای تشخیص امارات حجت
ارائه طرحی در بررسی مباحث اصول عملیه

محمد تقی اکبر نژاد

تأملی در مکتب اصولی شیخ انصاری

تألیف: محمدتقی اکبرنژاد

ویراستار: علی عادل

ناشر: انتشارات دارالفکر

چاپخانه: قدس، قم

نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۸۵

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۶۵۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۶۰۱۲-۵۶-۶ ۹۶۴-۶۰۱۲-۵۶-۶ ISBN : 964-6012-56-6

انتشارات دارالفکر:

◀ قم، خیابان صفائیه، جنب مدرسه امیرالمؤمنین (ع)، پلاک ۶۳۶

تلفن: ۷۷۴۳۵ ۴۴ - ۷۷۳۳۶۴۵ - فاکس: ۷۷۳۸۸۱۴

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۵	..... مقدمه :
۱۶	..... ضرورت بازنگری در مباحث و روش‌های اصولی
۲۰	..... علم اصول فقه
۲۰	..... غایت علم اصول
۲۴	..... تمایز علوم
۲۵	..... هدف از اصول :
۲۹	..... تعریف علم اصول :
۲۹	..... ساختار علم اصول
۲۹	..... معانی حجت :
۳۱	..... معنای منطقی :
۳۱	..... معنای قرآنی :
۳۱	..... معنای اصولی :
۳۲	..... نکته پایانی :
۳۲	..... حجت قطعی

۳۲	حجت ظنی
۳۲	حجت صوری
۳۳	تعارض بین حجج
۳۴	بخش اول : یقین
۳۴	تعریف یقین
۳۴	یقین در لغت :
۳۵	یقین در اصطلاح :
۳۵	اقسام یقین ۱ :
۳۵	یقین منطقی :
۳۶	یقین عرفی :
۳۶	حجیت یقین :
۳۶	معنای حجیت :
۳۷	یقین منطقی :
۳۷	توضیح اقسام جعل :
۳۷	جعل تکوینی :
۳۷	جعل تشریعی :
۳۸	چرا جعل و سلب تشریعی علم ممکن نیست ؟
۳۸	ضرورت سنخیت میان تکوین و تشریع
۳۸	استحاله نفی ذات
۳۸	دور لازم
۳۹	تذکر :
۳۹	۱. یقین عرفی :
۴۰	تذکر :

۴۰	.....	اقسام یقین ۲ :
۴۰	.....	۲. قطع طریقی :
۴۰	.....	۳. قطع موضوعی :
۴۱	.....	تقسیم یقین ۳ :
۴۱	.....	۴. علم تفصیلی :
۴۲	.....	۵. علم اجمالی :
۴۲	.....	منجز و تکلیف آور بودن علم اجمالی
۴۲	.....	تجری :
۴۴	.....	بخش دوم : امارات ظنیه
۴۵	.....	اولین اماره : قرآن
۴۶	.....	دومین اماره : خبر واحد
۴۶	.....	فعل معصوم
۴۸	.....	تقریر معصوم
۴۸	.....	شرایط لازم برای تقریر
۴۹	.....	قول معصوم
۴۹	.....	اخبار متواتر
۵۰	.....	اقسام تواتر
۵۰	.....	تواتر لفظی
۵۱	.....	تواتر معنوی
۵۲	.....	اخبار متضافر
۵۳	.....	روش رایج در حجیت خبر واحد :
۵۳	.....	جهت امکان :
۵۴	.....	راه حل اول :

۵۴	..... راه حل دوم:
۵۴	..... راه حل سوم:
۵۵	..... عقل یقینی و عقل ظنی
۵۸	..... اصل اولی در ظنون:
۵۸	..... اصل ثانوی در ظنون:
۵۹	..... جهت وقوع:
۶۰	..... گمان و یا همان ظن مصطلح
۶۰	..... یقین و قطع
۶۰	..... وهم به معنای نقطه مقابل ظن مصطلح
۶۴	..... معیار کلی در حجیت ظنون
۶۵	..... ظن غالب و غیر غالب
۶۸	..... نقدی بر روش تحلیل در نفی اثبات مسائل فقهی و اصولی
۶۹	..... خبر واحد و روش حل آن در اصول
۷۰	..... نقد و بررسی
۷۳	..... تفسیر آیه لا یمسه الا المطهرون
۷۶	..... نقد چهارم: معیار بررسی ادله:
۷۹	..... خلاصه روش مذکور
۸۰	..... حجیت خبر واحد:
۸۱	..... مؤیدات حجیت خبر واحد
۸۱	..... قرآن
۸۲	..... آیه نباء
۸۳	..... آیه نفر
۸۴	..... روایات
۹۳	..... انسداد و انفتاح باب علم:

۹۵	بررسی اخبار موجود
۹۵	۱- تاریخچه غم انگیز صدور روایت:
۹۷	کیفیت نابسامان نقل روایت:
۹۸	وجود جاعلان حدیث:
۹۸	صدور اخبار متعارض و پراکنده:
۹۹	افزایش تعداد واسطه های روایت:
۹۹	نتیجه گیری:
۱۰۱	سومین اماره: اجماع
۱۰۱	تاریخچه اجماع:
۱۰۲	امکان اجماع:
۱۰۴	چهارمین اماره: شهرت
۱۰۴	شهرت روایی:
۱۰۴	شهرت فتوایی
۱۰۶	دلیل اعتبار شهرت
۱۰۷	پنجمین اماره: مخالفت عامه
۱۱۰	جایگاه اصول عملیه در فقه شیعه:
۱۱۰	ششمین اماره: ظواهر
۱۱۱	خواستگاه سخن
۱۱۲	قابلیت الفاظ در بیان معانی
۱۱۲	قابلیت کمی
۱۱۲	قابلیت کیفی
۱۱۴	هفتمین اماره: سیره عقلا و عرف
۱۱۴	سیره عقلا
۱۱۴	محدود نبودن به ملل خاص

- ۱۱۴ ..... محدود نبودن به زمانی خاص
- ۱۱۶ ..... عقل ضروری و غیر ضروری
- ۱۱۷ ..... نوسانات سیره عقلا
- ۱۱۸ ..... عرف :
- ۱۱۸ ..... نحوه شکل گیری
- ۱۱۹ ..... عوامل شکل دهنده
- ۱۲۱ ..... آیا عرف حجیت دارد؟
- ۱۲۴ ..... اصل مدارا با مردم :
- ۱۲۵ ..... کارایی عرف در مسائل شرعی :
- ۱۲۵ ..... تعیین موضوعات شرعی
- ۱۲۵ ..... فهم دقیق مقاصد شارع
- ۱۲۵ ..... تطبیق درست احکام کلی در موارد آن
- ۱۲۶ ..... هشتمین اماره: قیاس و استحسان و ...
- ۱۲۶ ..... روش بررسی :
- ۱۲۶ ..... روش رایج :
- ۱۲۷ ..... روش عقلی :
- ۱۳۲ ..... نهمین اماره : حجیت قول متخصص
- ۱۳۳ ..... تخصصی شدن لازمه زندگی اجتماعی
- ۱۳۶ ..... حجیت قول لغوی :
- ۱۳۶ ..... شرایط لازم برای متخصصین :
- ۱۳۷ ..... تقوای مرجعیت :
- ۱۳۹ ..... زمان شناسی
- ۱۴۸ ..... مقامات بلند معنوی :
- ۱۵۰ ..... دلسوزی و حسن خلق :

۱۵۲	.....	مقبولیت اجتماعی:
۱۵۳	.....	سخنوری
۱۵۵	.....	جمع بندی مطلب:
۱۵۶	.....	اصول عملیه
۱۵۶	.....	غایت و هدف از اصول عملیه
۱۵۷	.....	اصول عملیه و مباحث حجت:
۱۵۸	.....	جایگاه آن در فقاہت
۱۵۹	.....	عوامل توجه به اصول عملیه
۱۶۰	.....	کم توجهی به ادله عقلی
۱۶۳	.....	محدود کردن ظنون معتبر
۱۶۴	.....	وسواسی در بررسی سند روایات
۱۶۶	.....	وسواس و دقت های افراطی در بررسی دلالت روایات
۱۷۵	.....	دوری از واقعیت های جامعه و انزوا
۱۷۷	.....	نتیجه گیری:
۱۷۷	.....	جایگاه شک در زندگی انسان
۱۷۸	.....	جایگاه شک از دیدگاه عقلی
۱۷۸	.....	اولین حکم عقلی شک:
۱۷۹	.....	عسر و حرج
۱۸۰	.....	سلب قدرت تشخیص
۱۸۳	.....	دومین حکم عقلی شک:
۱۸۵	.....	سومین حکم عقلی شک:
۱۸۵	.....	شک نمی تواند چیزی را ثابت کند
۱۸۵	.....	معیار در تشخیص مقتضای مسئله چیست؟
۱۸۶	.....	اولین معیار: برائت کلی

- ۱۸۶ ..... اما ادله عقلی:
- ۱۸۸ ..... قبح عقاب بلا بیان
- ۱۹۰ ..... برائت کلی اماره است و یا اصل عملی؟
- ۱۹۱ ..... اتحاد و تغایر در ملاک برائت عقلی و روایی
- ۱۹۲ ..... دلیل حکمت:
- ۱۹۲ ..... دلیل قبح عقاب:
- ۱۹۲ ..... دلیل نقلی برائت کلی:
- ۲۰۱ ..... ادله روایی احتیاط
- ۲۰۸ ..... حسن و قبح احتیاط :
- ۲۱۲ ..... موارد ضرورت احتیاط
- ۲۱۳ ..... علم اجمالی
- ۲۱۵ ..... حساسیت ویژه
- ۲۱۶ ..... دسترسی به امام علیه السلام
- ۲۱۷ ..... احتیاط در شبهات بدویه
- ۲۱۸ ..... تخصیص بدون دلیل
- ۲۱۸ ..... ضرورت دور
- ۲۱۹ ..... مبنای شارع در تسهیل امور
- ۲۲۲ ..... مقصود از وقوف در روایات
- ۲۲۶ ..... دومین معیار: استصحاب حالت سابقه
- ۲۲۶ ..... دلیل عقلی
- ۲۲۸ ..... ادله نقلی
- ۲۳۱ ..... استصحاب اماره است و یا اصل عملی؟
- ۲۳۲ ..... استصحاب اماره است
- ۲۳۲ ..... حکم کلی شرعی است.

۲۳۳	حکم فرعی و جزئی و موردی است.
۲۳۷	ادله و میزان دلالت آنها
۲۳۷	دلیل عقلی و قاعده یقین
۲۳۸	دلیل نقلی و قاعده یقین
۲۴۰	اقسام استصحاب
۲۴۰	شک در مقتضی و شک در مانع
۲۴۱	دلیل عقلی و شک در مقتضی و مانع
۲۴۱	دلیل نقلی و شک در مقتضی و مانع
۲۴۴	اصل مثبت
۲۴۴	مقصود از اصل مثبت
۲۴۴	چند مثال مهم:
۲۴۴	مثال اول
۲۴۵	مثال دوم
۲۴۵	مثال سوم
۲۴۶	مثال چهارم
۲۴۶	گروه اول
۲۴۷	گروه دوم
۲۴۹	معیار سوم: فراغ ذمه
۲۵۰	معیار چهارم: تخییر
۲۵۱	معیار پنجم: ظواهر
۲۵۲	توضیحی درباره ظواهر
۲۵۲	معنای لغوی:
۲۵۵	معیار ششم

مقدمه :

اصول مبنا و پایه تمامی علوم است که به نحوی با شناخت نقلی دین ارتباط دارند. از این رو نه تنها علم فقه که علوم نظیر تفسیر، اخلاق و حتی ادله نقلی کلامی همه و همه نیازمند و محتاج علم اصول هستند. بنابراین برخلاف گمان برخی، اصول نه تنها منطق اجتهاد فقهی که منطق تمام استنباطات نقلی دینی است. در هر زمینه‌ای که بوده باشد. حتی شما اگر بخواهید دلیل عقلی مبتنی بر نقلی را از نظر امام بیان کنید، نیازمند اصول هستید. ضرورت اصول برای شناخت نقلی دین بیش از ضرورت منطق ارسطویی برای شناخت‌های عقلی است. از این رو این علم شاه کلید تمام معارف نقلی است. به عبارتی منطق فهم دین است. که بدون آن به حق، فهم دین ممکن نخواهد بود. تفکر اصولی به معنای آن است که ما دین را نیز مانند علوم دیگر می‌دانیم و به آن نیز شأنی علمی می‌دهیم. به عبارتی اصولی‌گری عبارت آخرای رویکرد عالمانه به دین است. با این نگاه و هن گفتار کسانی که نگاه اصولی را نفی می‌کنند و همین طور کسانی که بنام روشنفکری بدون کمترین تخصصی در عرصه‌های گوناگون دینی اظهار نظر می‌کنند، روشن می‌شود. زیرا در دنیایی که بر اساس تخصص‌گرایی اداره می‌شود. نمی‌توان در مورد عرصه‌ای ژرف به نام دین بدون تخصص سخن گفت.

حقیقت اصولی‌گری این است که اگر شما بخواهید برداشتی را به دین نسبت بدهید، لاجرم باید با منطق خود آن وارد شوید. نفی اصولی‌گری یا نتیجه سطحی‌نگری در عرصه دین است. یا نتیجه روشنفکری کاذب که هر دو مردود هستند.

در یک بیان دیگر که شاید از جهاتی جالب باشد، اصول در حکم جعبه ابزار فقیه است. همان طور که یک مکانیک و یا مهندس در هنگام کار، هر گاه که با مشکلی برخورد می‌نماید، دست خود را دراز کرده و ابزار متناسب با نوع مشکل را از جعبه در آورده و با آن نیاز خود را برطرف می‌سازد. به همین ترتیب نیز دین‌شناس و یا مجتهد آن گاه که در فهم روایت و یا قرآن با مشکلی برخورد می‌نماید، به معلومات اصولی خود مراجعه می‌نماید و با استعانت از آنهاست که می‌تواند معنای واقعی را درک کند. اما آنچه که باعث شد تا نگارنده اقدام به نگارش اثر حاضر نماید، نکاتی چند است که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

ضرورت بازنگری در مباحث و روش‌های اصولی

هر علمی پیشرفت خود را مرهون دانشمندانی است که با شهامت علمی و دلسوزی صادقانه و با تحمل مشقات فراوان اقدام به نقد و بررسی علم می‌کنند. به عنوان مثال در تاریخ فقهات، کمتر کسی پیدا می‌شود که به اندازه شیخ طوسی رحمه الله علیه به فقه و اصول و حدیث خدمت کرده باشد. سر اینکه این شخصیت کم‌نظیر توانستند منشاء آثار فراوانی بوده باشند، این است که ایشان مسائل را طبق نیازهای زمان خودشان مورد بررسی قرار دادند. روش‌های جدیدی را ابداع کردند و افق‌های نویی را گشودند. شیخ اولین کسی بود که رساله نوشت. او اولین کسی بود که در کتاب حدیثی خود اخبار متعارض را ذکر کرد. ایشان اولین کسی بودند که کتابی در حل تعارضات روایی نوشتند. علاوه بر این که یکی از بهترین کتاب‌های اصولی نیز به ایشان تعلق دارد.

علم اگر به منزله آب حیات باشد. باید بدانیم که مانند آب اگر راکد بماند، فاسد می شود. اگر به حرکت خود ادامه ندهد، اگر استفاده نشود، اگر به رشد و تکاپو نپردازد، به زودی در مردابی گرفتار آمده و فاسد خواهد شد. اصول از این قاعده مستثناء نیست. یعنی اگر مورد بازبینی قرار نگیرد و روش های گذشته به عنوان مسلمات علم اخذ شده و طبق آنها کار شود، معلوم نیست که فقاقت همیشه سرشار و با نشاط بوده باشد و بتواند به حیات خود ادامه دهد.

از این رو بر علمای حوزه فرض است که نسبت به نقد و تامل در مبانی موجود اقدام نمایند. شگفت آور است که ما در امور جزئی فقهی تقلید از گذشتگان را روا نمی دانیم، اما چگونه مبانی آنها را مورد تامل قرار نمی دهیم؟ چرا قبل از اجتهاد در جزئیات، خود روش اجتهاد نباید مورد بررسی قرار گیرد؟ چرا در مقالات کنگره هایی که گرفته می شود. خبری از نقد مبانی بزرگانی چون مرحوم شیخ کمتر به چشم می خورد. مگر مرحوم شیخ انصاری رحمه الله علیه، معصوم بودند که همه در مقالاتشان از نگاه مؤیدانه و تاییدگرانه به مبانی علمی ایشان نگاه می کنند. هنر مرحوم شیخ این بود که با شهامت آرای گذشتگان را به نقد و بررسی می نشست. حتی از این که بر خلاف مشهور سیر نماید، هراسی به خود راه نمی داد. از این رو چرا نسل بعد از ایشان چنین نکردند. متأسفانه کمتر رخ می دهد که نقدی صورت بگیرد. گذشته از این که نقدها نیز غالباً بسیار سطحی هستند و در حد برخی از جزئیات می باشند.

ما نباید از یاد ببریم با فقهی که شاکله آن در زمان عزلت محکم شده باشد، نمی توان مسائل پیچیده حکومت را حل کرد. به همین جهت است که مقام معظم رهبری مد ظلّه العالی در جمع طلاب فرمودند: «...ما با ناشیگری حکومت می کنیم...» در هر حال امروز علماء مورد سؤال هستند. از ما سیستم های پیچیده ای را می خواهند که بتواند در برابر امپراطوری های اقتصادی سرمایه داری و کمونیسم و مکتب های فریبنده روانشناسی و جامعه شناسی غرب، عرض اندام نماید.

آیا وقت آن نرسیده است که دست از کلی گویی برداریم و به جای اینکه با ادله کلامی به مردم بگوییم: اسلام کامل ترین دین است و می تواند دنیا و آخرت انسان ها را به بهترین وجه اداره و آباد نماید. اقتصاد اسلامی بهترین اقتصادهاست. سیاست اسلامی و روانشناسی اسلامی بهترین سیاست ها و روانشناسی ها است. «اینکه اسلام چنین است، حرفی در آن نیست.» همه این زیبایی ها و توانمندیها را که مدعی آن هستیم، نشان دهیم. از قدیم گفته اند که با حلوا حلوا گفتن، دهن شیرین نمی شود. ما زمانی می توانیم مدعی چنین مسائلی باشیم که بتوانیم آنها را در نظام مقدس اسلامی که به برکت خون بهترین های امت پیامبر اسلام برپا شده است، عملی کنیم و به صورت عینی و ملموس به اجرا در آوریم. حداقل آنها را به صورت سیستم های روشن و قابل عرضه در آوریم.

با این مقدمه سؤال سر این است که آیا با فقه و اصول فعلی و با همه لوازمی که دارند، می توان به این بزرگ دست یافت؟

آیا وقت آن نرسیده است که اصول را بر مبنای نیازهای واقعی اجتهاد و با روش های عالمانه تر و منطقی تری طراحی نماییم؟ به عقیده ما بیش از نصف مسائل اصول در اجتهاد نه تنها مؤثر نیستند که بازدارنده نیز هستند. چه کسی باید به نقد و بررسی آنها پردازد؟

در هر حال اصول باید رشد کند و به کارایی برسد. باید از مسائل صرفاً ذهنی که تنها در فضای ذهن حل شده و نتیجه می دهند فاصله گرفته و به مسائل جدی تری که پایه اجتهاد هستند، پردازد. البته این به معنای آن نیست که از روش موجود عدول کنیم و یاروشی غیر از روش فقه جواهری برگزینیم. بلکه مقصود این است که همین روش جواهری چیزی غیر از نگاه علمی و منطقی به دین نیست. همین فقه جواهری ظرفیت های زیادی را برای شکوفایی دارد که باید به آنها پرداخته شود.

خلاصه اینکه در این رساله ای که پیش رویتان قرار دارد، تلاش خالصانه نگارنده

بر آن بوده است تا از شاکله اصول گرفته تا نحوه حل و بررسی مسائل اصولی را مورد دقت قرار داده و در حد توان قاصر خود روش‌های جدیدی را ارائه دهد. لازم به ذکر است آنچه که در این نوشته می‌خوانید، حرف آخر نگارنده نیست. بلکه حرف اول اوست که خدمت صاحبان اندیشه عرضه می‌شود تا با تأملات ارزشمندشان به رشد و شکوفایی برسد. به امید روزی که در خدمت صاحب عصر ارواحنا له الفداء سربازی پاکباز برای اسلام عزیز بوده باشیم.

محمّد تقی تبریزی